

УДК: 321.013(477.75)"2014/..."
342.24(477.75)
327.5(470:477)"1991/..."

Политикологија

COBISS.SR-ID: 69613577

бр. 1/2022, год I, vol. 1.

Прегледни рад

стр. 50-69.

Рад примљен 21.04. 2022.

Рад прихваћен 21. 05. 2022.

РЕПУБЛИКА КРИМ И ПРАВО НА САМООПРЕДЕЉЕЊЕ

Марко Д. Ралић, дипломирани политиколог ¹

Универзитет Унион – Никола Тесла
Факултет за међународну политику и безбедност, Београд

Резиме

Политичка криза у Украјини довела је крајем 2013. године, између осталог, и до спровођења референдума, отцепљења Крима и његовог припајања Руској Федерацији. Кроз покушај да се дефинише сложени појам самоопредељење, његови титулари и историјски развој, осветљен је пример примене овог права у конкретном историјском случају. Различита становишта о правним, политичким и историјским разлозима за отцепљење Крима, потврђују да у међународном праву не постоји принципијелно становиште у вези са овим питањем, већ да је подложно инструментализацији од стране великих сила. Подржавајући вољу грађана Крима, Руска Федерација је искористила прилику да учврсти своје политичке и војне интересе на том простору.

Кључне речи: појам самоопредељење, народ, референдум, Република Крим, припајање, Руска Федерација, Украјина

¹ Мејл: m.ralic.rus@gmail.com

Увод

„Није вјера тврда у јачега.“
Народна пословица

За идеју о самоопредељењу може се рећи да је стара колико и само људско друштво, односно да датира од настанка првих држава. У политичком смислу овај концепт се стално надограђује и у најширем значењу подразумева право народа да слободно одреди свој политички статус, тј. да сам одлучује о питањима која га се тичу. Пратећи трансформацију овог концепта кроз историју, уочава се да је увек тесно везан са актуелним дешавањима на пољу међународних односа и да је условљен потребама конкретних (малих) народа и односима и ставовима светских сила, као и да у том смислу не постоји принципијелно становиште, па се у пракси дешава да је решење на страни онога иза кога стоји већа моћ.

Иако се у важећим међународним документима наводи као „основно право народа“ и посматра „као кључни део људског достојанства“, прецизна и једносмислена дефиниција овог сложеног појма не постоји. Зато се самоопредељење може посматрати и као проблематична норма јер својим постојањем на неки начин трансформише општеприхваћено схватање о суверенитету држава² и у директном је сукобу са нормама које гарантују државни суверенитет и територијални интегритет, па тако омогућава да тумачење међународног права зависи од стране која га тумачи, односно од њених интереса и њене моћи.

Самоопредељење народа и територијални интегритет државе, као две међународно признате, а истовремено супротстављене стварности, стални су изазов за научну теорију, као и за филозофско промишљање уопште, па смо мишљења да радови о тој теми могу допринети бољем разумевању ових тежњи и њихових последица у пракси.

Појам самоопредељења

² Суверенитет је највиша власт у којој се налази политичка и јавна моћ народа, нације или државе над његовом територијом и њеним становницима. Такође, то је независност било које државе да ствара своје законе и контролише своје ресурсе без принуде других држава.

У теорији се појмовно и садржинско одређење самоопредељења ретко експлицитно налази. С обзиром да је то правни и политички појам, може се рећи да у најширем значењу подразумева вољу и способност народа настањеног на једној територији, која је законски уређена као држава, да доноси одлуке у вези са својом политичком судбином, односно да одређује облик власти, правни поредак, као и сопствени економски, културни, технички и социјални развој (Гавриловић, 2013).

Једино што је у вези са самоопредељењем неспорно јесте његов титулар, односно народ. Међутим, у теорији постоје различита схватања и тог појма³. Политичко-демократско схватање подразумева да је народ скуп свих људи, без обзира на њихово етничко и национално порекло, који живе у једној држави или унутар граница неке административно-политичке територије која није држава (колоније, федералне јединице, административне провинције). По етничко-националном схватању, народ је скуп појединаца заједничког или сродног етичког порекла, заједничких традиција, културе, језика, вере, расних обележја, који живе у једној или више држава (Бурсаћ, 2010, стр. 295). Такође, постоје и дефиниције које комбинују ова два приступа⁴. Осим тога, у титуларе права на самоопредељење некад се убрајају и националне мањине и домородачки народи, што додатно отежава дефинисање појма.

У покушају да се дефиниција комплетира неопходно је нагласити да се у теорији право на самоопредељење дели на екстерно (спољно или спољашње) и интерно (унутрашње), са једне стране, и политичко, економско и културно, са друге стране. Критеријум за прву поделу јесте простор остваривања права на самоопредељење, то јест, да ли се право остварује уз измену граница признатих постојећим међународним правним поретком или је у оквиру граница које тај поредак признаје. Критеријум за другу поделу је сфера друштвеног живота у којој народ остварује самоопредељење. Према области друштвеног живота у којој се самоопредељење остварује, може се говорити о политичком, економском и културном самоопредељењу. (Бурсаћ, 2010, стр. 282). Иако наведене поделе фигурирају на академском нивоу, неопходно их је посматрати, пре свега, као полазну основу при одређивању права на самоопредељење, а не као поделе које се коначно прихватају. Зато се, приликом дефинисања поменутог

³ У вези са тим, важно је размотрити и специфична схватања о односу између појмова народ, нација и држава, тј. различитих концепата изградње државе. Шире у: (Stanar, Kažtez, 2019, pp. 77-102)

⁴ Од нарочитог је значаја у времену глобализације разумевање односа територије и народа који живи на њој, тј. различитих концепата формирања и постојања државе – концепта краљевства и концепта царства. Шире у: (Бабић, 2019, стр. 47-64; Babić, 2014, str. 13-29)

права, истиче њихова повезаност и испреплетеност.

Правни оквир

Концепт самоопредељења развијао се кроз низ међународноправних аката, повеља, декларација, резолуција, пактова и других формалних облика међународног права, али и кроз различите околности у међународним односима. Термин је први пут употребио Вилсон (*W. Wilson*)⁵. Његова основна идеја била је креирање националних држава како би се предупредили конфликти у будућности. У стварности, његов концепт допринео је двоструком незадовољству. Неке нације нису добиле државе, а неке друге су добиле националне мањине на свом простору као фактор ограничавања суверености. Селективна примена овог права омогућила је и да силе победнице у Великом рату увећају број колонија, што је касније довело до новог светског сукоба.

У току Другог светског рата, принцип самоопредељења је укључен у „Атланску повељу“ (*The Atlantic Charter*)⁶. По завршетку Другог светског рата ово начело сматрано је препознатљивим средством за развијање пријатељских односа међу државама и као такво се нашло у члановима 1. и 55. Повеље Уједињених нација.⁷ Међутим, оно у овој Повељи није добило прецизно значење, те је касније у међународним документима, али и пракси држава додатно разрађивано. Упоредо са начелом самоопредељења, у међународном праву постоје и уговори који максимално наглашавају територијалну целовитост међународно признатих држава, на пример Завршни акт КЕБС-а.

Самоопредељење кроз историју

Историја овог важног начела указује да су се његово схватање и примена

⁵ Томас Вудро Вилсон, 28. председник САД (1913 – 1921), добитник Нобелове награде за мир 1919. На Мировној конференцији у Паризу изнео је свој план у 14 тачака. У овом плану била је и идеја о оснивању Друштва народа.

⁶ Политичка декларација у 8 тачака о томе како би свет требало да изгледа у будућности, уговорена 14. августа 1941. током Атланске конференције у луци Аргентина на Њуфауленду у канадским водама између америчког председника Рузвелта и британског премијера Черчила, у којој се 3. тачка односи на самоопредељење

⁷ Повеља УН састављена је 26. 06. 1945. у Сан Франциску, а ступила је на снагу 24.10. 1945. доступна на <http://dag.un.org/bitstream/handle/11176/387363/UNK.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, приступљено 12.02.2021.

мењали кроз време, али да је његов развој, по правилу, инструментализован да би био у служби моћних. Тек после тога зависио је од националне свести, жеље, снаге и одлучности народа/нација који су се на то право позивали. Нови век донео је капитализам и истакао визију демократског друштва у чијој основи је био политички либерализам и народни суверенитет. Догађаји који су на то пресудно утицали, а касније и иницирали настанак модерних држава, су Америчка револуција и Француска револуција. Осим што су мењале свет, ове револуције су изнедриле и термин *нација* (*lat. natio – рођење*) под којим се подразумева најшири облик окупљања људи заснован на одређеним правилима, на пример, заједнички језик. Политички, нација је група људи који себе доживљавају као природну политичку заједницу коју повезује солидарност, приврженост и патриотизам. Културно, нација је група људи који су повезани заједничким језиком, вером, историјом и традицијом, иако их некад одликује и културна разноликост (Бодрожич, 2012). У идеалним условима, национална држава би подразумевала да се подударују границе државе и нације. Међутим, у модерним државама овај модел је неостварив.

Модерно схватање права на самоопредељење потенцира поштовање територијалног интегритета држава, али није лишено интереса међународних фактора, који је најчешће пресудан у остварењу истог. Ван колонијалног контекста или стране окупације, базира се на питањима људских права, што наводи на закључак да форсира унутрашње самоопредељење и режим заштите мањина. Да и даље пресудно зависи од моћи и интереса великих, говори и пример Косова и Метохије.

Република Крим

Крим, односно Кримско полуострво налази се између западне обале Азовског мора и северног дела Црног мора и везано је са југом Украјине земљоузом Перекоп, ширине 8 км. Главни град је Симферопољ са око 340 000 становника. Цело Кримско полуострво има површину 27 000 км², док је површина саме Републике Крим, без Севастопоља, 26 081 км². Морска обала уз Азовско и Црно море протеже се на више од 2 500 км. Севастопољ, град и лука на југозападу полуострва, представља засебну административно-територијалну целину и има посебан статус још из доба СССР-а. Тај статус задржао је у независној Украјини, али и сада у Руској Федерацији.

Након тешких руско-турских ратова у 18. веку из којих је Русија изашла као победница, Крим је ушао у састав Руског царства. За њега су се борили неки од највећих руских војсковођа, Александар Суворов, Михаил Кутузов, Петар Румјанцев, али и писац Лав Толстој. Царица Катарина је присајединила Крим Русији 1783. године, а у Ахтјарски залив 1784. године упловљавају руски бродови и започиње формирање руске Црноморске флоте и изградња луке Севастопољ („величанственог града“). Са полуострва су потискивани Татари и Турци, а спровођена русификација простора. Процењује се да је у време Кримског рата (1853 – 1856) око 400 000 Татара отишло углавном у Турску. Припајањем Крима, геополитичке позиције Русије су ојачане.

У оба светска рата Крим је много је страдао. Напад на СССР (1941) започео је, између осталог, и бомбардовањем Севастопоља и Црноморске флоте од стране Немаца. Окупација Крима трајала је до априла 1944. године када су почеле борбе за његово ослобођење. После ослобођења око 200 000 кримских Татара депортовано у централноазијске делове СССР-а, под оптужбом да су сарађивали са окупатором. Истовремено, почело је насељавање полуострва становништвом из других крајева и области СССР-а. Севастопољ је у рату био потпуно уништен, а његова обнова у почетку је споро текла. Због тога што је био важна војно-поморска база, издвојен је из састава Кримске области и постао самостална административно-територијална јединица, која је била директно потчињена руској републичкој власти (РСФСР), односно савезној власти (СССР). На иницијативу Хрушчова, тадашњег председника СССР-а, 1954. године Крим је из руске ушао у украјинску федералну јединицу. Проблем је настао кад се 1991. године огромна совјетска држава распала. Русија је била сукцесор државе, али је њена геостратешка и геополитичка позиција изгубила на значају. Смањена јој је државна територија, а економија је доживела потпуни слом. Односи Украјине и Русије били су осенчени противречностима. Прозападна политичка елита Украјине покушавала је да спроведе „украјинизацију“ земље и асимилацију руског и рускојезичког становништва и његово одрицање од заједничке историје, културе и веза са Русијом (Милошевић, Лазић, Матијашевић, 2017), што је наишло на отпор код руског народа.

Становништво Крима

Етничка слика Крима мењала се кроз историју. Према попису из 1897. године имао је 546.592 становника, а 2014. године 2.284.769 становника. Кретање броја становника према подацима из пописа (Табела 1.) указује да је број Руса, Украјинаца и Белоруса после анексије Крима 1783. растао све до распада Совјетског Савеза. Остало становништво се у неким периодима бројно увећавало или смањивало, зависно од међународних и унутарсовјетских услова. Етничка заступљеност није равномерна. Учешће Руса у етничкој структури полуострва је највеће у Севастопољу и југоисточном приобалном појасу, а процентуално најмање у северним пределима, док је заступљеност украјинског и кримско-татарског становништва обрнута. Пре два века кримски Татари су чинили преко 80% кримског становништва, док их је према попису из 2014. око 13%. Расељавање кримских Татара са полуострва почело је у време Руског царства, а велико етничко чишћење десило се 1944. године када су, због оптужбе за сарадњу са Немцима, депортовани у средњу Азију и Сибир, заједно са 70 000 Грка и 14 000 Бугара и других националности.

Народ Време	Руси	Украјинци	Татари	Белоруси	Јермени	Јевреји	Остали	Укупно
1897.	180.963 33,11%	64.703 11,84%	194.294 35,55%	2.058 0,38%	8.317 1,52%	24.168 4,42%	72.089 13,19%	546.592
1926.	301.398 42,2%	77.405 10,6%	178.094 25,1%	3.842 0,5%	10.713 1,5%	45.926 6,4%		713.823
1939.	558.481 49,6%	154.123 13,7%	218.879 19,4%	6.727 0,6%	12.923 1,1%	65.452 5,8%		1.124.429
1959.	858.723 71,4%	267.659 22,3%		21.672 1,8%		26.374 2,2%		1.201.517
1979.	1.460.980 66,9%	547.336 25,1%	5.422 0,2%	45.000 2,1%				2.184.000
1989.	1.629.542 67%	625.919 25,8%	38.365 1,6%	50.045 2,1%	2.794 0,1%	17.371 0,7%		2.430.495
2001.	1.450.400 60,4	576.600 24%	258.700 10,8%	35.000 1,5%	10.000 0,4%	5.500 0,2%		2.401.200
2014.	1.492.078 67,9%	344.515 15,7%	277.336 12,6%	21.694 1,0%	11.030 0,5%	3.144 0,1%		2.284.769

Табела 1. Демографска структура Крима од 1897. до 2014.

Крим као део Украјине после распада СССР

Кримско полуострво је кроз векове познато као место сукоба и противречности. Пред сам распад СССР-а 1991. године у Кримској области је спроведен референдум и вољом 94% бирача, Крим је вратио статус Аутономне Совјетске Социјалистичке Републике. У мају 1992. године Кримски парламент проглашава независност и доноси устав који је садржавао одредбу о институцијама као што је Председништво Крима и Кримски парламент. Устав није предвиђао Крим као део Украјине, па је сутрадан, под притиском Кијева, измењен и допуњен одредбом која каже да је Крим саставни део Украјине. У марту 1995. године донет Закон Украјине о статусу Крима, којим је укинут кримски устав и затворена Канцеларија председника Крима. Сви кримски закони и уредбе који су били противречни украјинским, тада су стављени ван снаге. Од јуна до септембра 1995. године Кримом управља тадашњи украјински председник Леонид Кучма посебним председничким Декретом. Кримски парламент подређен је украјинској Врховној ради. У октобру 1995. године Кримски парламент усваја нови Устав, али Врховна рада га потврђује тек пошто је усклађен са Уставом Украјине. Изнети подаци говоре да од почетка независности Украјине, чак и пре, постоје несугласице са становништвом Крима. Од времена кад је Украјина постала независна држава (24. 08. 1991.) њена економија је трпела пад. Земљу је потресала хиперинфлација и незапосленост, а све то заједно довело је до осиромашења становништва. Држава се стабилизовала око 2000. године, али животни стандард је споро растао. Све ово осећало се и на Криму. Ситуацију је додатно отежавала чињеница да држава споро проналази решења за кримске Татаре који су се у међувремену у великом броју вратили на Крим. У неуређеном и несигурном окружењу почиње на цвета нелегална економија и криминал. Доста становника Украјине трајно је напустио њену територију у потрази за бољим и уређенијим животом. Када је Крим 2014. године спровео референдум и прикључио се Русији, због насталих политичких несугласица, Украјина је изгубила највећег економског партнера, због чега њена привреда поново стагнира. Окретањем западу и ЕУ, ситуација је донекле побољшана, али и даље стандард већине грађана споро расте.

Крим данас

Непуних осам година после референдума и отцепљења, ситуација на Криму се различито доживљава, јер свака од заинтересованих страна се држи свога наратива. У изворима наклоњеним Украјини могу се наћи подаци да се на полуострву ништа није променило боље и да многи становници не виде побољшање ситуације, док се у изворима блиским Русији наилази на податке да је РФ уложила доста средстава да би унапредила и олакшала живот свих Кримљана. Оно што је неспорно, 2018. године је изграђена директна веза са Русијом подизањем Кримског, односно Керчког друмско-железничког моста (18,1км дужине), којим је спојен град Керч (РФ) и Кримско полуострво. Осим што се посвећује пажња путној и другој инфраструктури, ради се на подизању привредног и туристичког потенцијала острва. Изналазе се начини да се острву обезбеди струја и пијаћа вода која му је ускраћена после отцепљења. Као део позитивних промена наводе се и следеће чињенице: већина становника Крима добила је руске пасоше, плате су порасле три пута, а цене 30%. Извори наклоњени украјинској страни негирају претходно речено. Истина је најчешће негде на средини. После тако велике и изненадне промене у животу грађана, очекивано је да се појаве и неке потешкоће и несналажења.

Референдум, самоопредељење и припајање Републике Крим Руској Федерацији

Корене одлуке да народ Крима приступи референдуму 2014. године треба тражити у дубокој економској и политичкој кризи у којој се налазила Украјина, али и потиснутој жељи Кримљана за самосталношћу из 1991. године, пре распада СССР-а. Украјинска криза доживела је врхунац 21. новембра 2013. године када је тадашњи председник државе Јанукович одбио да потпише Споразум о стабилизацији и придруживању са ЕУ на састанку у Виљнусу. То је протумачено да се украјинско руководство одлучило за очување економских односа са Руском Федерацијом. Непосредно пре непотписивања поменутог Споразума, РФ је Украјини, сагледавајући њену економску ситуацију, понудила економску помоћ. Одлука председника Јануковича поделила је грађане Украјине на два блока, један који је био оријентисан проевропски (предводила га је политичка опозиција) и други који је био задовољан због одбијања Споразума са ЕУ. Проевропски оријентисани блок повео је протесте који су започели на Мајдану – главном тргу у Кијеву, чим је одлука о одбијању Споразума објављена. Потез председника, протумачен као „затварање врата

европским перспективама“ и окретање Руској Федерацији, утицао је на повећање броја грађана који протестују на тзв. Евромајдану. Испоставило се да *Евромајдан* предводе лидери опозиционих партија Јањецук, Кличко и Тјањибок, којима су се придружиле радикалне националистичке групе уједињене у организацију „Десни сектор“. Протест је убрзо ескалирао у отворено насиље. То појачава незадовољство и почињу демонстрације великих размера са више десетина жртава. Одговор украјинског парламента на протесте и нереде у земљи дат је кроз девет рестриктивних закона који су имали циљ да ограниче/зауставе протесте, али пошто нису дали резултат, Врховна рада их је укинула. Незадовољни грађани захтевају да Влада поднесе оставку и распише ванредне председничке и парламентарне изборе. У јануару 2014. године, неколико сати пре суспензије рестриктивних закона, премијер М. Азаров поднео је оставку. Међутим, политичка опозиција и демонстранти настављају протесте и насиље се повећава, праћено до тада највећим бројем жртава. У Кијеву, 21. фебруара председник Јанукович са вођама опозиције потписује споразум за смиривање кризе, уз посредовање ЕУ. Међутим, већ следећег дана Јанукович је смењен, а парламент је именовао О. Турчинова за привременог председника, који је расписао изборе за 25. мај 2014. године. Након свргавања са власти, Јанукович се најпре склонио на Крим, а потом у Русију. Истовремено са одласком председника Јануковича, у главном граду Крима Симферопољу и Севастопољу, али и на југоистоку земље, организују се протести проруски оријентисаног становништва. Они на Криму заузимају аеродроме, владине зграде и друге објекте, подстакнути изјавом председника Врховног већа Крима да је „предаја Крима Украјини 1954. године била грешка коју треба исправити“ (Юрченко, 2017).

Догађаји који су се одвијали у Украјини довели су до отвореног сукоба између дела друштва и власти, откривајући бројне линије подела у животу земље. Јачање радикалног национализма, рушење споменика совјетске и руске историје, претња да се укине закон „О основама језичке политике“ који је предвиђао двојезичност у регионима са националним мањинама, напад на позиције Руске православне цркве Московске патријаршије, ширење страха код неистомисљеника и антируска реторика нових украјинских власти, погибија кримских специјалаца у Кијеву и претње слањем „возова пријатељства“ са активистима на полуострво Крим, као и покушај проукрајинских снага да организују „евромајдане“ на Криму, изазвале су народно негодовање и оштро реаговање становника Крима. Незадовољство Кримљана

политиком Кијева, које је постојало кроз цео украјински период кримске историје, постало је током кризе видљивије. Активности проруски оријентисаног дела кримске интелигенције и проруских организација („Руско јединство“, „Руски блок“, „Унија“), као и „Руска заједница Севастопоља“ и „Севастопољ-Крим-Русија“ ишле су у правцу заступања својих интереса на полуострву. Од децембра 2013. до фебруара 2014. године Врховни савет Аутономне Републике Крим и његово председништво упутили су неколико апела председнику државе и Врховној ради са позивима да успоставе ред у земљи, зауставе насилну смену власти и да заштите кримску аутономију.

У атмосфери појачане активности радикалних националиста у Кијеву, Врховни савет АР Крим упозорио је руководство земље да Кримљани неће учествовати на нелегитимним изборима, да неће признати њихове резултате и да „неће живети у Бандеровској Украјини“.⁸ Као последица свега реченог на дневни ред је дошло питање практичне расправе о самоопредељењу Крима и његовом поновном уједињењу са Русијом. 18. фебруара Кримљани су почели да се окупљају испред Врховног совјета у Симферопољу, тражећи одвајање од Украјине. У току протеста било је сукоба са припадницима радикалног крила кримских Татара, који су слабљење централне власти у Кијеву покушали да искористе за своје радикалне циљеве, а са друге стране служили су као противтежа „кримским сепаратистима“, односно проруски оријентисаним грађанима и организацијама. У ситуацији када су националисти јавно претили физичким насиљем над породицама припадника специјалних јединица (*Беркут*), Севастопољци су стали у њихову одбрану. На годишњицу Совјетске армије, 23. фебруара, у Севастопољу је одржан митинг на коме је било преко сто хиљада људи који су изјавили да одбијају да признају одлуке нових украјинских власти и да захтевају повратак Севастопоља Русији и ангажовање Црноморске флоте да их заштити. Учесници митинга изабрали су новог градоначелника и предложили одржавање градског референдума. У Симферопољу су истовремено одржана два митинга, присталица и противника догађаја у Кијеву. Од тог догађаја почиње тзв. *Кримско пролеће*, односно процес отцепљења Крима од Украјине и његово поновно уједињење са Русијом. 26. фебруара понављају се сукоби између учесника два митинга, проруског и проукрајинског, али представници супротстављених страна

⁸ Степан Бандера, контроверзна личност украјинске историје 20. века; за једне злочинац, за друге национални херој; одговоран за страдање Пољака и Јевреја у 2. светском рату; на њега је извршен атентат у Немачкој од стране совјетског агента 1959.; Савремена Украјина га слави као борца за независност Украјине и националног хероја.

успевају да смире сукоб, у коме су страдале две особе. У раним јутарњим часовима 27. фебруара зграде Врховног савета и Савета министара Крима заузели су наоружани људи, након чега су на њима истакнуте руске заставе. Републички парламент Крима преузео је пуну одговорност за све што се дешава на Криму и позвао на референдум да се побољша статус аутономије. Референдум је најпре заказан за 25. мај, а затим је време померено на 30. март, да би коначна одлука била 16. март. С. В. Аксјонов је изабран за председника нове владе, који је донео одлуку да се координира рад кримске народне милиције и руског војног особља на разоружању украјинских полицајаца и војних јединица, како би се избегло крвопролиће. Јединице кримског „Беркута“ и милиције контролисале су Перекопску превлаку и правце којима је Крим копном повезан са Украјином. Председник Аксјонов се 1. марта обратио руском председнику са молбом да помогне у обезбеђивању мира на полуострву. Председник Русије је истог дана поднео Савету федерације Руске Федерације апел „О употреби трупа РФ на територији Украјине“ (Юрченко, 2017). Савет је на хитној седници усвојио резолуцију као основ за реаговање на ванредну ситуацију у Украјини, која је настала у условима државног удара и као таква представљала опасност по животе руских грађана и војног особља стационираног у АР Крим и Севастопољу.

Представници власти Крима преговарали су са руководством кримских Татара о постизању компромиса и њиховом учешћу у властима у настајању. У овим преговорима учествовали су и представници Татарстана који су стигли на Крим. Руски председник је 4. марта најавио право Русије да употреби сва средства да заштити грађане у случају опасности по њихове животе на Криму. Врховни савет АР Крим одлучио је 6. марта да се одржи референдум на целом Криму, укључујући и Севастопољ, а у вези са придруживањем Руској Федерацији. Референдум је заказан за 16. март 2014. године. У међувремену, 11. марта Врховни савет је усвојио Декларацију о независности и намери да Крим постане део РФ, за коју је гласало 78 од 100 посланика (Юрченко, 2017). У складу са Декларацијом назив републике се мења из АР Крим у Република Крим. Такође, усвојена је посебна резолуција „О гаранцијама за обнављање права кримскотатарског народа и њихову интеграцију у кримско друштво“, према којој је кримским Татарима гарантовано 20% места у органима власти, званични статус кримскотатарског језика, паралелна имена насеља и усвајање петогодишњег плана развоја. САД и ЕУ нису признале легитимитет расписаног

референдума позивајући се на став да одлуке о Криму могу да доносе искључиво украјинске власти а не становници Крима.

Дана 16. марта 2014. године одржан је референдум на Криму и у Севастопољу. Гласачки листићи на три језика, руском, украјинском и кримскотатарском, садржавали су два питања: „Да ли сте за поновно уједињење Крима са Русијом као субјектом Руске Федерације?“ и „Да ли сте за обнављање Устава Републике Крим из 1992. и за статус Крима као дела Украјине?“ За референдум је регистровано 135 посматрача из 23 земље. Акредитовано је 623 новинара из 169 медија. Резултат референдума је био следећи: од 83,1% Кримљана који су учествовали на референдуму 96,77% је гласало за поновно уједињење са Русијом, а у Севастопољу од 89,5% изашлих на гласање, 95,6% је гласало за уједињење са Русијом. На основу народне воље, Врховни савет је прогласио независност Крима и обратио се, као и Градско веће Севастопоља, руководству Руске Федерације са предлогом да се укључе у састав Русије. 18. марта 2014. године потписан је међудржавни споразум о пријему Крима и Севастопоља у РФ и о стварању Кримског федералног округа. Ови догађаји потврдили су значај народне воље као геополитичког фактора.

Међународна реакција на овај догађај није била благонаклона. Осудиле су га Г7, НАТО, ЕУ и Савет Европе. Генерална скупштина УН је 27. марта 2014. године усвојила Резолуцију о територијалном интегритету Украјине. Парламентарна скупштина Савета Европе је 9. априла осудила поступке Русије, а Врховна рада Украјине је 15. априла усвојила закон којим се АР Крим и град Севастопољ проглашавају територијама које је окупирала РФ (Јурченко, 2017). Одбијање Русије да прихвати захтеве западне заједнице довело је до наглог захлађења односа и до увођења политичких и економских санкција Русији, а посебно Криму. Иницијатор увођења санкција биле су САД и председник Обама (*B. Obama*). Већ средином марта ступио је на снагу пакет санкција који је подразумевао замрзавање средстава банака, заплену имовине и увођење визних ограничења за лица која се налазе на посебним списковима, као и забрану америчким компанијама да послују са појединцима и организацијама на Криму и у Русији. ЕУ је забранила амбасадама земаља чланица Уније у Руској Федерацији да издају све врсте виза становницима Крима. После тога следило је још неколико одлука за проширење и поштравање санкција, под различитим изговорима. Плашећи се да изгубе место на међународном тржишту,

многе компаније су избегле да раде на Криму, што је створило различите потешкоће становницима полуострва.

Пример Крима одиграо је значајну улогу у активирању покрета присталица федерализације Украјине, посебно на југоистоку земље. Регионални савети почели су да преузимају власт у своје руке. У Доњецку и Луганску су изабрани „народни гувернери“. Недуго потом исказана је иницијатива за одржавање референдума после којих су проглашене Доњецка Народна Република и Луганска Народна Република.

Нове украјинске власти су предузеле мере за сузбијање протестних покрета у немирним регионима уз помоћ „евромајданских активиста“, снага националне гарде и оружаних формација националрадикала. Као последица супротстављених мишљења десили су се трагични догађаји у више градова Украјине, Запорожју, Харкову и Одеси. Ови догађаји у којима је више десетина грађана на веома окрутан начин изгубило животе, показали су какав су сценарио избегли становници Крима.

Сукоб на југоистоку Украјине и даље је актуелан. У међувремену су потписана два споразума од којих се очекивало смиривање напетости и мирно решавање сукоба на овим просторима, познатих под називима „Минск 1“ и „Минск 2“, али док настају ови редови, сведочимо о звецкању оружја и са руске и са украјинске стране, јер Украјина има политички проблем који није лако решити.

Право на самоопредељење у случају Републике Крим

У атмосфери притисака и политичких ограничења, на је Криму дочекана 2013. година и покушај Украјине да се приближи Европској Унији, верујући да ће то донети бољи живот њеном становништву. Са друге стране, САД су веома добро разумеле значај украјинске територије и државе Украјине и њен однос са Русијом, који су на сваки начин покушавале да спрече. Председник Кучма разумео је да је неопходно да балансира између три центра моћи, САД, ЕУ и РФ, а то није било лако. Брзо се испоставило да запад даје обећања, а Русија енергенте по повољним ценама, кад је неопходно и на кредит.

У таквим околностима народ Крима доноси одлуку да изађе на референдум и да се позове на право на самоопредељење.

Украјинске власти негирају то право и наглашавају да је Украјина унитарна држава и да њене административне јединице немају право да одлучују о властитом статусу. Критикује се и мењање термина за одржавање референдума, који је максимално скраћен, од 25. маја на 16. март. Истиче се да је то време које није у складу са роковима за референдум у националном украјинском законодавству. У том случају се пренебрегава одредба међународног права која каже да је право на самоопредељење право које припада народу, а не територији.

Примедбе се стављају и питањима која су на референдумском листићу написана на три језика (руском, украјинском, кримскотатарском), а до тада је коришћен само украјински језик. Такође, противници самоопредељења Крима тврде да он није био у складу са признатим процедуралним нормама. Позивају се на Париску повељу из 1990.⁹ која идентификује демократске захтеве за признавање нових држава. На ово запажање заговорници кримског самоопредељења одговарају да Крим није засебна држава и да не тражи међународно признање.

Противници кримског референдума наводе да је он поткопао политичку стабилност Украјине, па га многи узимају као пример илегалног иредентизма¹⁰ приказаног као демократски процес. На другој страни јавља се аргумент о историјском праву Русије на Крим и то се поткрепљује чињеницом да је Украјина добила Крим занемарујући све претходно наведене аргументе и да се то десило у совјетском тоталитарном режиму.

Противници кримског самоопредељења кажу и да је референдум противан украјинском уставу у члану који се односи на суверенитет. Истина је да је право на самоопредељење увек у супротности са територијалним интегритетом и да се оба не могу истовремено остварити. Иако они који подржавају Украјину наводе да је случај Крима преседан у међународним односима, као пример који то оспорава наводи се случај Косова. На вишенационалном Косову није спроведен референдум. Његова самосталност проглашена је изјашњавањем само посланика једне националности у косовском парламенту.

⁹ Париска повеља за нову Европу донета 21. новембра 1990. на заседању представника држава или влада учесница Конференције о европској безбедности и сарадњи

¹⁰ Иредентизам – назив за националистичке покрете и идеологије који се залажу за мењање државних граница како би етничке мањине које живе на поједином подручју дошле под власт државе где чине већину.

Криму, односно Русији се приговара јер је приступила спашавању својих држављана у иностранству и што су они користили право на самоодбрану. На супротној страни стоје аргументи да је насиље у Украјини толико ескалирало да је у сукобима страдало много десетина грађана и полицајаца и да је ситуација претила да се отме контроли. Додатни аргумент је да на референдум на Криму нису изашли представници само руског народа, већ сви становници полуострва. У том смислу није било дискриминације по националној основи, а резултат референдума указује да су сви становници подржали самоопредељење. Овде је термин *народ* узет у значењу свих становника једног простора, а не у етничком смислу.

Противници кримског самоопредељења оспоравају „интервенцију по позиву“ коју је спровела Русија. Наводе да се она користи као скраћени израз за војно интервенисање страних трупа на позив одређене државе¹¹. У изворима који долазе са руске стране стоји да је председник Крима тражио помоћ од Русије, а у литератури се може наћи податак и да је одлазећи председник Јанукович тражио да Русија војно интервенише у његовој земљи. Противници самоопредељења наводе да циљ руске интервенције није био успостављање мира и демократских односа, већ припремање терена за сецесију Крима. Аргумент који користи Русија је да она није насилно извршила анексију Крима, већ да су његови становници изразили жељу да буду део РФ. Према руским изворима, руска војска на Криму није оружаном интервенисала, већ је обезбедила услове да се референдум спроведе у мирним околностима и да становници Крима могу слободно да искажу своју гласачку вољу.

У оспоравањима кримског самоопредељења чешће се се наводе одредбе резолуција и декларација које је „прекршила Русија“ у кримском случају, него што се аутори баве разлозима због којих је једна област, која је неколико стотина година припадала Русији, покренула поступак да се тамо врати. Историјско право, као једно од права које међународно законодавство признаје као разлог за самоопредељење, у тим оспоравањима се не узима у обзир. Занемарује се и покушај украјинизације простора и претња силом, што заговорници самоопредељења сматрају битним разлозима.

Пример односа Украјине и Русије још једном је потврдио да у међународном праву постоје различита тумачења сличних случајева. Право има своја начела, али

¹¹ Шире о морално-правним контроверзама које нужно прате све интервенције у: (Бабић, Бојанић, 2008)

примена права зависи од моћи онога ко право тумачи. У овом случају моћ је била на страни Русије.

Припајање Републике Крим Руској Федерацији

Политичка превирања у Украјини крајем 2013. године и почетком 2014. године била су пресудна за руско-украјинске односе. Русија је користила све полуге моћи да би утицала на Украјину и блокирала њено окретање ка ЕУ, што су крајем фебруара почели и да операционализују. Користећи елементе хибридног рата¹², вешто су извели војну акцију спровођењем војних вежби на граници са Украјином. Мање је позната, али и не мање важна, и примена савремених инфо-комуникационих технологија и друштвених мрежа у овом случају. Украјина је била заузета унутрашњом политичком нестабилношћу и није довољно обратила пажњу на Крим. Русија је своју акцију на Криму пажљиво испланирала. Током фебруара у Севастопољу и у Симферопољу организовани су протести сепаратиста. Сматра се да су их организовали руски држављани потпомогнути агентима руских тајних служби. Необележене наоружане групе запоселе су неколико државних институција на Криму, а војници у зеленим униформама без ознака и чинова, тзв. „зелени људи“ појавили су се на више места на Криму, а касније и у источној Украјини. Сматра се да је акција припајања Крима Русији започела 20. фебруара и да је трајала до средине марта. Руси су помоћу специјалних снага и морнаричке пешадије запосели све украјинске војне базе и блокирали бродове на Криму. Цела операција спроведена је уз минималну употребу силе, јер се Русија ослањала на фактор изненађења и тактику застрашивања. У року од три недеље успели су да заузму Крим, разоружају украјинску војску и блокирају комуникациону инфраструктуру, користећи кибернетичку надмоћ.

Оправданост феномена Републике Крим

¹² Хибридни рат – врста војне стратегије у којој се конвенционална средства ратовања комбинују са разним неконвенционалним средствима попут деловања паравојних формација, спровођења економских мера, као што су санкције, затим ширења пропаганде, лажних вести, утицања на морал обе стране, а у последње време и извођење сајбер операција према противничкој страни. Шире у: (Панарин, 2019)

Крим је постао пример на коме се јасно види подељеност савременог света и његове многобројне неискрености и искривљени погледи на стварност. Запад, са кога је потекла идеја о независности, једнакости, равноправности народа и народној суверености, као да је ове идеје резервисао за себе. Исток, који све више јача, у међународном праву тражи начине да исправи неке „историјске неправде“, као и оправдање за поступке којима прибегава. Из тог разлога Република Крим представља пример око кога се међународна заједница тешко и невољно усаглашава. За Украјину и њене савезнике она је пример флагрантног кршења међународног права и зато је кажњена увођењем санкција, заједно са Русијом под чијим окриљем се сада налази. За Русију је она пример позитивне примене начела о самоопредељењу утемељеног на међународном праву.

Остаје отворено питање где је истина и шта је морално. Није познат пример у историји да је једна држава само на основу позитивног права пристала да део своје територије препусти другој држави. Обично се у таквим ситуацијама примењивала моћ, сопствена или са стране, добијена од пријатеља и/или савезника. У случају Крима право и моћ су вешто укомпоновани. Право је било транспарентно, а моћ прикривена.

О моралној позадини овог феномена није лако говорити, али ако ситуацију посматрамо кроз призму људских права, онда је оправдано да становници Крима желе да обезбеде право на живот, сигурност, рад, развој, слободу, културу, језик и веру. С друге стране, у међународном праву, упоредо са правом на самоопредељење, постоји забрана мешања у унутрашње ствари других држава, у овом случају унитарне Украјине. Зато овде остаје питање шта је прече и на њега је тешко одговорити. Заправо, Крим је случај где се морална и правна оправданост донекле међусобно искључују¹³.

Закључак

У међународноправној теорији и даље је недовољно јасно како се начело самоопредељења примењује у пракси. Проучавајући практичне примере сецесија, уочава се да је међународна заједница често дубоко подељена по овом питању и да се понаша у складу са својим, а не у складу са интересима народа који пате. Крим је у

¹³ Шире о разликама између моралних и правних норми у: (Станар, 2021, стр. 67-73)

том смислу специфичан. Он је на изванстан начин отет из састава Украјине од једне светске силе (Вучић, 2020, стр.392). Из тог разлога је упитна морална оправданост његовог самоопредељења. Његова правна оправданост је делом доказива, а делом представља преседан у међународним односима, слично Косову. Може се рећи да је Русија својим укључивањем у догађаје на Криму на изванстан начин предупредила догађаје који су у будућности могли да доведу до отвореног ратног сукоба.

Практично, да се отцепљење Крима сада оспори и да се он поново врати Украјини било би могуће једино након војне интервенције других великих сила против Русије. То у овим околностима не делује изводљиво.

Литература

- Бабић, Ј. (2019). „Краљевства и царства“. У Костић, А. (ур.), *Државни поредак: суверенитет у времену глобализације* (рр. 47-64). Београд: САНУ.
- Бодрожић, Ђ. (2012). „Нација на западу – порекло и суштина“. *Политичка ревија*, Vol. 31 (1): 81-96
- Бурсаћ, С. (2010). „Право на самоопредељење народа“. *Међународни проблеми*, 2:276-313.
- Вучић, А.М. (2020). „Одлуке Велике народне скупштине из перспективе савременог међународног права“. *Зборник радова Правног факултета Нови Сад* 2020(1):383-404.
- Гавриловић, Б. (2013). Историја права на самоопредељење, доступно на <http://bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2013/11/Istorija-prava-na-samoopredeljenje.pdf>
- Милошевић, С., Лазић, Ж., Матијашевић, М. (2017). „Геостратешки положај Крима као чинилац безбедности црноморског региона“. *Војно дело* 3/2017: 43-62.
- Станар, Д. (2021). *Етика међународне политике*. Београд: Добротољубље.
- Юрченко С. В. (2017). «Крымская весна» и воссоединение Крыма с Россией. *Електронний научно-образовательный журнал «История»*.

Babić, J. (2014). „Jedan svet i mi u njemu – prilog kritici globalizacije“. *Strani pravni život*, Vol. 58 (3): 13-29.

Stanar, D.; Kajtez, I. (2019). “Delimitation of nations in the XXI century – are ethnical borders ethical? The problem of Serbian ethnical borders”. In Stanar, D.; Stojadinović, M. (eds), *Geopolitical and Security Challenges of Southeastern Europe* (pp. 77-102). Belgrade: CSP.

THE REPUBLIC OF CRIMEA AND THE RIGHT TO SELF-DETERMINATION

Summary

At the end of 2013, the political crisis in Ukraine led, among other things, to the holding of a referendum, the secession of Crimea and its annexation to the Russian Federation. Through an attempt to define the complex concept of self-determination, its title holder and historical development, an example of the application of this right in a specific historical case is highlighted. Differing views on the legal, political and historical reasons for the secession of Crimea confirm that there is no principled position in international law on this issue, but that it is subject to be instrumentalized by the great powers. Supporting the will of the citizens of Crimea, the Russian Federation used the opportunity to secure its political and military interests in that area.

Key words: self-determination, people, referendum, Republic of Crimea, annexation, Russian Federation, Ukraine